

Секцыя 1

МАСТАЦКІ СВЕТ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Славяна Шамякіна (Мінск, Беларусь)

КУЛЬТУРНЫЯ СЭНСЫ Ў ЗМЯСТОЎНАЙ СТРУКТУРЫ ВОБРАЗАЎ ПАЭМЫ Я. КУПАЛЫ «КУРГАН»

Большасць даследчыкаў фальклору і літаратуры размяжоўвае мастацкія вобразы па розных тыпах і відах. У сваіх работах мы абгрунтоўваем канцэпцыю аб тым, што тры віды мастацкіх вобразаў – персанажы, локусы і рэчы – можна аб’яднаць у адзіны сэнсавы-структурны тып мастацкага вобраза пад назвай «аб’ектныя вобразы». Усе тры згаданыя віды вобразаў маюць паміж сабой сэнсавыя падабенства: па сваім асноўным катэгарыяльным значэнні яны суаднесены з канкрэтнымі адзінкавымі аб’ектамі матэрыяльнай рэчаіснасці – напрыклад, жывымі істотамі (персанажы), месцамі, лакальна акрэсленымі адзінкамі прасторы (локусы), прадметамі (рэчы). Персанажы, локусы і рэчы маюць паміж сабою таксама і структурнае падабенства: дадзеныя віды вобразаў магчыма прадставіць у якасці структуры з пэўным наборам кампанентаў. Кожны аб’ектны вобраз у тэксце абазначаны канкрэтнай лексмай, але сэнсавыя нападуненне вобраза кардынальна адрозніваецца ад звычайнага, агульнаўжывальнага значэння дадзенай лексемы. Гэта адбываецца ў выніку «прырашчэнняў» сэнсу да слова, якім абазначаны вобраз. У кожным канкрэтным творы слова, абазначаючы пэўны вобраз, набывае мноства дадатковых сэнсаў. Вядомы расійскі даследчык В. Вінаградаў на гэты конт адзначаў: «Сэнс слова ў мастацкім творы ніколі не абмяжоўваецца яго прамым намінатаўна-прадметным значэннем. Літаральнае значэнне слова абрастае тут новымі, іншымі сэнсамі...» [1, 230].

Такія дадатковыя сэнсы, на наш погляд, можна абагульніць у некалькі стабільных груп. Групы сэнсаў і ёсць кампаненты структуры вобраза, якія мы вылучаем: аўтар пры стварэнні мастацкага вобраза перапрацоўвае некаторыя жыццёвыя рэаліі і культурныя з’явы (адсюль – **культурна-рэчаіснасны кампанент**); надзяляе вобраз пэўнымі мэтамі і функцыямі, каб уключыць яго ў структуру тэксту, суаднесці з іншымі вобразамі (**функцыянальна-мэтавы кампанент**); прыўносіць пэўныя

дэталі, каб надаць яму канкрэтнасць і непаўторнасць (**дэталізуючы кампанент**), а таксама ўкладвае ў вобраз пэўную ацэнку, выяўляе праз змест вобраза сваю аўтарскую пазіцыю (**ацэначны кампанент**). Кожны з названых кампанентаў у сваю чаргу раскладаецца на пэўныя сэнсавыя элементы і можа мець у канкрэтным вобразе не адно праяўленне, а некалькі.

На аснове дадзенай канцэпцыі аб структурнасці аб'ектных вобразаў магчыма выпрацаваць новыя метадыкі іх даследавання ў мастацкіх творах. Напрыклад, падобнае раскладанне сэнсавага зместу вобраза на складнікі можа дапамагчы зрабіць больш глыбокі і дакладны яго аналіз. У нашай рабоце мы прааналізуем праяўленні культурна-рэчаіснаснага кампанента ва ўзаемазвязанай сістэме аб'ектных вобразаў з паэмы Янкі Купалы «Курган»: персанажы (Гусяр і князь), локус (курган), рэч (гуслі).

Пры стварэнні паэмы «Курган» Я. Купала абапіраўся на пэўныя гістарычныя рэаліі, знаходзіўся пад уплывам некаторых літаратурных твораў і выявіў у сваіх вобразах сувязь з міфалогіяй і фальклорам.

У цэнтральным вобразе Гусяра, на наш погляд, прасочваецца даволі яскравая сувязь з вобразам легендарнага песняра Баяна са «Слова пра паход Ігаравы». Нагадаем, што Я. Купалу належыць першы поўны пераклад «Слова...» на беларускую мову. Таму цалкам верагодна, што вобразы дадзенага твора маглі паўплываць на творчасць паэта. Мы можам назіраць падабенства як у апісаннях і характарыстыках Гусяра і Баяна, так і ў іншых вобразах, з якімі яны звязаны ў творах. Абодва героі з'яўляюцца песнярамі. У «Слове...» дакладна не зразумела, на якім музычным інструменце іграў Баян, але гэта быў струнны інструмент, і большасць даследчыкаў выказваецца менавіта на карысць гусяў. Такім чынам, абодва героі – гусяры. Яны абодва знакамітыя, праслаўленыя ў народзе. Нават жахлівы спосаб, якім князь пазбавіўся ад Гусяра ў паэме Купалы – пахаванне ў кургане – на самой справе адзнака пашаны: у курганах хавалі толькі сlynных асоб. Па згадках у «Слове...» атрымоўваецца, што песні свае Баян спяваў князям. Гусяр у непасрэдным сюжэтным дзеянні «Кургана» займаецца тым жа. Яскравай і відавочнай паралеллю паміж вобразамі Гусяра і Баяна з'яўляецца, на наш погляд, маштабны характар апісання іх песень у абодвух творах. Параўнаем:

*Бо Баян чарадзейны, як песняй
Захацеў каму пеці пачэсне,
Расцякаўся ён мысляй па дрэву,
Шэрым воўкам па полі-пасеву,*

*Сізакрылым арлом пад аблокі, –
Так ахопліваў свет ён далёкі! [7, 316]
(“Слова аб палку Ігаравым», пераклад Я. Купалы)*

*Кажуць, толькі як выйдзе і ўдарыць як ён
Па струнах з неадступнаю песняй, –
Сон злятае з навек, болю цішыцца стогн,
Не шумяць ясакары-чарэсні;
Пушча-лес не шуміць, белка, лось не бяжыць... [3, 52]
(Я. Купала «Курган»)*

Акрамя таго, Купала для характарыстыкі свайго персанажа выкарыстаў асацыяцыі з многімі з тых вобразаў, з якімі звязаны таксама і вобраз Баяна ў «Слове...». Гэта асацыяцыі з вобразамі жывёл і небам. Напрыклад, калі спявае Гусяр, «салавей-птушка ў той час сціхае» [3, 52], яго думка «небу справу здае... сонцу, зорам, арлам толькі роўна» [3, 54], на яго кургане «у піліпаўку воўк нема вые» [3, 51]. Баян жа «расцякаўся... шэрым воўкам па полі-пасеву, сізакрылым арлом пад аблокі» [7, 316], таксама ён – «часінаў мінулых салавейка» [7, 318]. Адзначым, што на думку даследчыка Б. Гаспарава, сувязь вобраза Баяна менавіта са згаданымі птушкамі і жывёлай (салавей, арал, воўк) з’яўляецца асабліва значнай, стварае пэўны сімвалічны падтэкст [2, 273–278].

Амаль аднолькава ў абедзвюх паэмах характарызуюцца таксама музычныя інструменты, на якіх іграюць героі. Баян «клаў свае вешчыя пальцы на пявучыя струны, а тыя пелі славу князям, як жывыя» [7, 317]. Калі іграе Гусяр: «заплакалі струны жывыя» [3, 54], «пад звон-песню жывучых гусяравых струн для ўсіх папараць-кветка ўзыходзіць» [3, 53].

Вобраз Гусяра ў Купалы і сюжэт самой паэмы мае сувязі і з яшчэ адным літаратурным творам, у якім таксама дзейнічае Баян. Гэта паэма А. Пушкіна «Руслан і Людміла». Згадаем, з чаго пачынаецца твор рускага класіка: князь Уладзімір-Сонейка выдае замуж сваю дачку-князеўну, адбываецца баляванне у палатах князя. У нейкі момант:

*Но вдруг раздался глас приятный
И звонких гуслей беглый звук:
Все смолкли, слушают Баяна:
И славит сладостный певец
Людмилу-прелесть и Руслана
И Лелем свитый им венец» [5, 10]
(А. Пушкін «Руслан і Людміла»)*

Але ў паэме Купалы сюжэтная аснова тая ж: князь выдае замуж дачку, госці гуляюць у яго хораме, у нейкі момант запрашаюць знакамітага гусяра, каб ён праспяваў князю і князеўне велічальную песню. Толькі ў Купалы гэтая сітуацыя атрымала зусім іншае, альтэрнатыўнае развіццё: Гусяр не схацеў пець славу жорсткаму князю, а праўдзіва выказаўся аб яго заганах. На самой справе, калі задумацца, то ў Купалы апісана намнога больш верагодная сітуацыя, чым у Пушкіна. Калі б князь Уладзімір Хрысціцель, адзін з прататыпаў збіральнага фальклорнага вобраза Уладзіміра Прыўкраснае Сонейка, які знішчыў язычніцтва, скасаваў дэмакратычную форму праўлення – народнае веча – і па сутнасці аб’явіў сабе абсалютным манархам, вельмі жорстка распраўляўся з нязгоднымі, у тым ліку са сваім адзінакроўным братам, – калі б ён запрасіў да сябе на баляванне язычніцкага народнага песняра Баяна і прымушаў яго праспяваць для сябе хвалебныя песні, Баян наўрад ці выканаў бы такія загады, а з намнога большай верагоднасцю зрабіў бы менавіта так, як Купалаў Гусяр. І вынік яго жыцця, мабыць, быў бы такім жа.

На нашу думку, прататыпам вобраза князя ў паэме Я. Купалы мог быць рэальны гістарычны князь Уладзімір Хрысціцель. Па многіх сваіх характарыстыках купалаўскі князь нагадвае менавіта гэтую гістарычную асобу: жорсткі, багаты, паводзіць сабе як абсалютны ўладар. Нават і хорам яго знаходзіцца «на гары на крутой, на абвітай ракой» [3, 51], што вельмі падобна на месцазнаходжанне княжацкага палаца ў Кіеве (хоць месца дзеяння паэмы і перанесена ў Беларусь).

Паэма Я. Купалы мае сувязь і з яшчэ адным творам А. Пушкіна – вершам «Песня пра вешчага Алега». Сітуацыя тут таксама падобная: князь сустракае старога вешчуна і прапануе яму ўзнагароду за добрае прароцтва, але вешчун адмаўляецца ад ўзнагароды і замест таго, каб казаць князю нешта прыемнае, выказвае яму праўду. Прычым змест яго выказвання ў многіх рысах падобны на тыя словы, з якімі звяртаецца да князя купалаў Гусяр. Параўнаем:

*Из тёмного леса навстречу ему
Идёт вдохновенный кудесник,
Покорный Перуну старик одному...* [6, 94]

(Пушкін)

*Бачыш, княжа, загоны, лясы, сенажаць –
Ім пакорны я толькі з гусямі...* [3, 54]

(Купала)

Абодва вешчыя старыя падпарадкоўваюць сябе непасрэдна прыродзе ці язычніцкім багам як персаніфікацыям прыродных стыхіяў.

Пушкін: *Волхвы не боятся могучих владык...* [6, 94]

Купала: *Гусярам, княжа, не пішуць законаў...*
Сілен, княжа, караць, галаву сілен зняць, –
Не скуеш толькі дум ланцугамі... [3, 54]

Пушкін: *А княжеский дар им не нужен...* [6, 94]

Купала: *Не дае гусярам сказу золата цвет,*
Белых хорамаў п'яныя шумы.
Скурганіў бы душу чырванцом тваім я... [3, 54]

Пушкін: *Правдив и свободен их вещей язык...* [6, 95]

Купала: *Не скуеш толькі дум ланцугамі...* [3, 54]

Пушкін: *И с волей небесною дружен...* [6, 95]

Купала: *Небу справу здае сэрца, думка мая,*
Сонцу, зорам, арлам толькі роўна... [3, 54]

Такім чынам, сувязі, якія прасочваюцца ў паэмы «Курган» з іншымі літаратурнымі творамі, гавораць аб тым, што пры стварэнні вобраза Гусяра і звязаных з ім вобразаў гусяў і кургана Я. Купала мог узяць за аснову вобраз міфічнага песняра Баяна і народна-язычніцкую сімволіку. Апошняя прасочваецца таксама і ў многіх іншых мастацкіх элементах твора.

Так, сам вобраз Кургана звязаны з язычніцкімі традыцыямі пахавальных рытуалаў. На кургане «вырас дуб малады, зашумеў непанятлівым словам» [3, 56]. Дуб – адно з найбольш свяшчэнных дрэў для славян-язычнікаў. Звернем увагу, што дубу прыпісваюцца рысы жывой істоты: яго шум – як словы. І словы гэтыя – «непанятлівыя», так жа як і ў здані Гусяра, які выходзіць з кургана і «ўсё нешта пяе, што жывым не паняць» [3, 56]. Такім чынам, паміж вобразамі дуба і Гусяра маецца асацыятыўная сувязь.

Пры апісанні Кургана таксама ўжываюцца згадкі народных святаў, язычніцкіх па сваім паходжанні і змесце – Купалля і Піліпаўкі: «На Купалле там птушка садзіцца, пяе, у піліпаўку воўк нема вые...» [3, 51]. А пры характарыстыцы песень Гусяра Купала ўжывае вобразы язычніцкіх духаў прыроды і магічнай расліны: калі герой пяе, дык «прытаіцца да моху русалка, лясун» [3, 53] і «для ўсіх папараць-кветка ўзыходзіць» [3, 53].

У дачыненні да вобразаў Гусяра і Кургана ў паэме неаднаразова ўжыты сувязі са стыхіямі прыроды і касмічнымі аб'ектамі, якія маюць анімістычныя прыкметы адушаўлёнасці, што таксама характэрна для язычніцкай міфалогіі. Напрыклад, над курганам «вецер стогне... ўздыханнем глухім» [3, 51], «сонца днём распускае там косы свае, ночкай зоры глядзяць залатыя» [3, 51]. Гусяр увогуле звязаны з прыродай і з ніжэйшымі класамі грамадства, найперш сялянамі (як і належыць «унуку Вялеса», калі вобраз Гусяра мае прататыпам Баяна).

Гусяра «прывялі... з яго ніўных сяліб дворня князева ў хорам багаты, пасадзіла на ганку, між клёнаў і ліп, на цагляным парозе магната...» [3, 53]. У гэтых радках, на наш погляд, падкрэсліваецца не толькі рознае сацыяльнае і «фінансавое» становішча Гусяра і князя (на што звярталі ўвагу большасць даследчыкаў паэмы, напрыклад А. Лойка [4, 161]), але і сувязь першага з персанажаў з жывой прыродай і сялянамі як земляробамі, і другога з персанажаў з нежывымі камянямі і золатам.

Цікавыя дэталі: князь называе Гусяра «вырадкам цемры сярмяжнай» [3, 55], і ў курган забіваюць асінавы кол. Але такога кшталту дзеянне – вядомая абарона ад нячыстай сілы. Атрымоўваецца, што князь і яго служкі ўспрынялі Гусяра як нейкага чараўніка. І гуслі яго таксама палічылі магічным прадметам, можа нават адушаўлёным, мяркуючы па тым, што іх закапалі ў курган разам з героем. Гэта, дарэчы, таксама можа ўказваць на сувязь вобраза гусяра з язычніцтвам, а князя – з хрысціянствам (калі яго магчымым прататыпам быў для Купалы Уладзімір Хрысціцель): хрысціяне маглі палічыць язычніка дэманічнай сілай.

Акрамя згаданых вышэй запазычаных з міфалогіі і фальклору канкрэтных вобразаў і матываў, Я. Купала ўводзіць у мастацкі свет паэмы ўяўленне аб шляхах міфалагізацыі асоб і працэсе складвання фальклорных твораў, што з’яўляецца даволі рэдкім ў літаратуры прыёмам. Па сюжэце «Кургана» легенды пачалі складацца ў народзе вакол асобы Гусяра і яго гусяў яшчэ пры жыцці героя: «Акалічны народ гуслі знаў гусяра; песня-дума за сэрца хапала; вакол гэтай думы дудара-званара казак дзіўных злажылась нямала...» [3, 52]. А пасля яго смерці казкі і міфы ўзнікаюць ужо пра курган, дзе ён быў пахаваны: «Ён [курган] стаіць – гэты памяць людская, паказ... Толькі гутарка ходзіць такая...» [3, 51]; «Лет за сотню звёў час, ці і болей мо лет, зацвілі пераказы ў народзе... » [3, 56]. Такім чынам, Купала прасочвае, як рэальная гістарычная асоба міфалагізавалася і паступова стала фальклорным вобразам.

Праведзены аналіз дазваляе ўбачыць, якія культурныя сэнсы могуць быць укладзены ў аб’ектныя вобразы і якім чынам розныя вобразы ўзаемадзейнічаюць паміж сабой. Праз стасункі аб’ектных вобразаў, уключаных у адну вобразную сістэму, магчыма паглыбіцца ў іх семантыку, а значыць – больш дакладна ахарактарызаваць ідэйны змест усёй вобразнай сістэмы (ды і ўсяго твора) цалкам. Так, у паэме «Курган» можна вылучыць узаемазвязаную групу аб’ектных вобразаў – персанаж (Гусяр), локус (Курган) і рэч (гуслі). У адзначаных вобразах назіраецца сувязь з язычніцкай міфалогіяй, фальклорам, вобразам легендарнага песняра Баяна. Да згаданай сістэмы далучаецца вобраз

князя, які таксама пэўным чынам падтрымлівае заўважаныя намі культурныя сэнсы. Такім чынам, вобразы паэмы ўтвараюць гарманічную сістэму, дапаўняюць, удакладняюць адзін аднаго, робячы тэкст твора паспраўдному значнай эстэтычнай з’явай.

Літаратура:

1. Виноградов, В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов / ред. С. Гиждец, Ф. Кузьмин. – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1959. – 656 с.
2. Гаспаров, Б. М. Поэтика «Слова о полку Игореве» / Б. М. Гаспаров. – М.: Аграф, 2000. – 608 с.
3. Купала, Я. Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала // уклад. А.А. Сляпцовай. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 494 с.
4. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: вучэб. дапаможнік для філал. ф-таў ВНУ. У 2 ч. / А. А. Лойка // пад рэд. Ю.С. Пшыркова. – Ч. 2. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 440 с.
5. Пушкин, А. С. Руслан и Людмила: поэма / А. С. Пушкин // ред. В. Волина; худ. С. Кукулиева, А. Зубченко. – М.: Худ. лит., 1986. – 136 с.
6. Пушкин, А. С. Стихотворения / А. С. Пушкин // редкол. Ю. Герасимов, Е. Исаев, А. Козловский и др. / сост. и вступ. статья Г. Волкова. – М.: Худож. лит., 1985. – 430 с.
7. Слово о полку Игореве: сборник / вступ. статьи Д. С. Лихачёва и Л. А. Дмитриева / сост. Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачёв, О. В. Творогов. – Л.: Сов. писатель, 1985. – С. 316–340.